

Geleneksel Oset Müziği ve Müzik Aletleri

Murat Elbeg

Дзидаханты Къоста, дала фæндыр / Kosta Dzidahanti, Dala Fendir

“Eğer bir gün biz hepimiz yok olursak bu fendir yok olmasın! Bu aleti, Nartların adını ağızına alarak kim çalarsa o bizden biri olsun...”

(Oset Nart Destanları, Şırdon Ve Fendir'in Bulunuşu tekstinden)

Oset Müziği'nin Geleneksel Yapısı

Oset Müziği'nin kökleri, Osetlerin manevi dünyasını oluşturan ve yaşam biçimlerini şekillendiren İskit-Sarmat-Alan kültürüne dayanır.

Şarkılar ve söylenceler hikaye anlatıcıları (Кадæггæнæг / Kadeggeneg) aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır.

Hikaye anlatıcıları, hitap yetenekleri güçlü, sözleri dinlenen ve toplumda son derece saygın bir yere sahip kişilerdir.

Oset toplumunda bu tür kişilerin konumları herkesten farklıdır. Bu anlatıcıların söyledikleri ile kimse onları yargılayamaz, sözlerine itiraz edemez.

Halk arasında son derece yaygın olan bu

ozanlar ve anlattıkları ile ilgili derleme çalışmaları Ekim devriminden sonra başlamış, önemli ölçüde eser kayda geçirilmiştir. Günümüzde bu ozanlar maalesef sayıca çok azdır.

Tüm Kafkasya'da olduğu gibi Oset müziği de çok sesli olarak icra edilir. Ağırlıklı olarak erkekler şarkı söyler. Kadınlar sadece ninniler, çalışma şarkıları, ağıtlar ve çağdaş akordeon eşliğinde solo şarkılar söylerler.

Günlük yaşamda karşılaşılan tüm olaylar, halk şarkılarına yansımıştır. Bu nedenle halk şarkıları bir anlamda tarihi de yansıtmaktadır.

Oset halk şarkılarını şu şekilde çeşitlendirmek mümkündür.

1. Destansı Hikayeler

2. Ritüel Şarkılar

- Mitolojik Şarkılar
- Yakarış ve Teskin Edici Şarkılar
- Düğün Şarkıları
- Halka Olup Söylenen Şarkılar

3. Çalışma (Emek) Şarkıları

- Tarım (Ekin) Şarkıları
- Çoban Şarkıları
- Ev içinde Kadının Söylediği Şarkılar

4. Tarihi-Kahramanlık Şarkıları

- Savaş Şarkıları
- Halk Kahramanları Hakkında Şarkılar
- Cesaret Veren Şarkılar

5. Günlük Şarkılar

- Ninniler
- Sofra Şarkıları
- Aşk Şarkıları
- Komik Şarkılar
- Hiciv Şarkıları
- Dans Şarkıları
- Oyun Şarkıları
- Çocuk Şarkıları

6. Ağıtlar

Epik hikayeler, şiirsel bir form içerisinde Nart Destanları (Нарты Кадджытæ / *Nartı Kadçite*) aracılığı ile günümüze kadar ulaşmıştır. Nart kahramanlarının maceralarını anlatan Nart Destanı, Kuzey Kafkasya'daki tüm halkların ve Osetlerin geleneksel müziklerindeki merkezi ögedir. Bu şarkıları diğer türlerden ayıran en önemli özellik melodinin sınırlı ve aynı tonda çalınması ve bir enstrüman eşliğinde söylenmesidir. Hikâye olarak da anlatılan bu destanlar genelde şarkı tarzında söylenir.

Ritüel şarkılar, kutlamalar ve toplu ibadetler vasıtasıyla halkın bir araya gelerek söylediği şarkıları kapsar. Yapılan ayinler ve toplantılar da bu tür şarkılar sıklıkla icra edilir.

Oset Müzikal geleneğinde emek şarkıları iki ana tipe ayrılır; Erkeklerin ve Kadınların

söylediği şarkılar. Ekin Ekme, Hasat, Çobanlık gibi yapılan işlerin fazlalığından dolayı erkeklerin söylediği şarkılar daha geniş bir alanı kapsar. Kadınların söylediği şarkılar genelde ev işleri sırasında söylenen şarkılardır ve daha dar bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle çeşitliliği kısıtlıdır. Erkeklerin söyledikleri şarkılar genellikle koro tarzındadır, kadın şarkılarının çoğu tek sesli, nadiren de olsa iki seslidir.

Kahramanlık şarkıları, bu türler arasında epik şarkılardan sonra ikinci sırada yer alır. Bu tür şarkılar feodal yapı gereği aile ve akrabalık bağları kuvvetli Osetlerin şarkıları arasında en yaygınlarından. Kan davaları, Savaş, baskın gibi kuvvet gerektirecek olaylarda gösterilen kahramanlıkların hemen hemen tümü için şarkılar yazılmıştır. Bu tür şarkılar insanı onure ettiği gibi, bu tür çarpışmalarda zayıflık gösterenler bu şarkılar aracılığı ile yerildiğinden onlar için son derece utanç verici bir durumdur.

Günlük işler sırasında söylenen şarkıların icracıları genellikle kadınlardır. Eskiden kadınlar, erkeklerin duyabileceği yerlerde şarkı söyleyemezlerdi. Bu nedenle çoğu kadın şarkısı tek seslidir. Akordeon bir kadın çalgısıydı ve sadece kadınlar bir araya geldiklerinde çalarlardı. Toplumda kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı şarkı söyleme geleneği 1930'lu yıllardan sonra yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

Юрий Дзантиев «Возвращение с покоса»
Yuri Dzantiev "Ekin Biçmeye Dönüş"

Geleneksel Oset Müzik Aletleri

Oset müzik aletlerini şu başlıklar altında toplamak mümkün;

1. Nefesli (Üfleli) Çalgılar

- Уадынз (*Wadınz*)
- Хъæзын Уадынз (*Qezın Wadınz*)
- Удæвдз (*Udevdz*)
- Лалым Уадынз (*Lalım Wadınz*)
- фидиуæг (*Fidiweg*)

2. Telli Çalgılar

- Дыууадæстæнон Фæндыр (*Dıuwa-deštenon Fendır*)
- Дала Фæндыр (*Dala Fendır*)

3. Yaylı Çalgılar

- Хъысын Фæндыр (*Qışın Fendır*)
- Хъырнæг Фæндыр (*Qırneg Fendır*)

4. Vurmalı Çalgılar

- Къæрцгæнæг (*Khersgeneg*)
- Гуымсæг (*Gumşeg*)
- Дала (*Dala*)

УАДЫНДЗ

Kelime anlamı “Nefesli” demektir.

Efsaneye göre Nart Atsemez'e (Нарт Ацæмæз) babasından bir kaval miras kalmıştır. Bu hiçbir şekilde bozulmayan, altın bir kavaldır. Bu kavalı Atsemez'in babası Atse'ye (Ацæ) hayvanların koruyucu tanrısı Efsati (Æфсати) hediye etmiştir. Bu kavaldan o kadar güzel bir ses çıkarmış ki, doğadaki tüm canlılar hatta dağlar, ovalar, nehirler bile bu kavalın sesinden etkilenip adeta canlanırlarmış.

Efsanelere bu şekilde konu olan bu enstrüman, yakın zamana kadar yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Günümüzde çoğunlukla müzik grupları tarafından kullanılmaktadır. 35 cm ile 70 cm arasında değişken uzunluğa sahip bu müzik aletinin çapı genelde 15mm civarındadır. 3 deliklidir. Delikler, 7 ila 10 mm çapınca ucu ısıtılmış 'biz' ile kamışın alt kısmından 3-4 parmak yukarısından yakılarak açılır. Ağız kısmı üst dişlerin arasına konularak çalınır. Genelde kamıştan yapıldığı gibi metalden de yapılanları mevcuttur. Kamıştan yapılanına 'Хъæзын Уадынз' (*Qezın Wadınz*) denir.

Kafkas halkları arasında yaygın bir şekilde kullanılır. İlk zamanlarda çobanların hayvan sürülerini otlatırlarken kullandıkları bu alete, 'Фыййауы уадынз' (*Fıyyawı Wadınz*) çoban kavalı da denilmektedir. Çobanlar, hayvanlar otlarken ayrı, sağalırken ayrı, su içerlerken ayrı melodiler çalarlardı. Bu mü-

Боғъаты Ислам, Хъæзын уадынз.
Boğatı İslam, Qezın Wadınz

zik aleti daha sonraları yaygın olarak toplum içerisinde de kullanılmaya başlanmıştır.

Удæвдз

“Werheg (Уæрхæр) ikiz oğulları dünyaya geldiğinde bir ziyafet verir ve ziyafete demirciler tanrısı Куырдалæгон (*Kurdalegon*)’ı da çağırır. Werheg’in ikizlerinin güzel adlarını tanrı *Kurdalegon* koyar: Ахсар (*Ahşar*) büyük olanın, Ахсæртæг (*Ahşarteg*) ise küçüğünün adı olur. İsim babası bir de armağan vermek zorundadır. *Kurdalegon*, *Werheg*’e sert çelikten kendi atölyesinde yapılmış bir kaval (Удæвдз) armağan eder. Nartlar kavalı masanın üstüne koyar koymaz kaval, olağanüstü bir şekilde çalmaya ve şarkı söylemeye başlar”

Kelime kökünde bulunan ‘Уд’ (*Ud*) yani ‘ruh’, bu alete ismini vermiştir.

Genellikle 25 cm uzunluğunda olan Удæвдз, kuşburnu ağacının kabuğundan yapılır. Delikler bir parmak aralıklarla açılır ve ağza gelecek kızmına dil uzunluğu için yer kesilir. Islık sesini andıran tiz bir sese sahiptir.

Güney Osetya’ da daha yaygın bir şekilde kullanılan bu fülüt, Уадындз gibi ilk başlarda çobanlar tarafından kullanılmış, daha sonra toplum içerisinde de kullanılmaya başlanmıştır.

Тыджыты Николай, 1929, Удæвдз
Ticiti Nikolay, 1929, Udevdz

Лалым Уадындз

Лалым, (*lalım*) tulum demektir. Kafkas gaydası da denilir. Gürcü, Acara, Ermeni ve Azerilerde daha yaygın olarak kullanılır. Genellikle keçi derisinden yapılır. Kuzu derisinden de yapıldığı olur. 5 delikliidir. Koltuk altında tutularak çalınır.

Лалым Уадындз - *Lalım Wadınz*

Лалым Уадындз - *Lalım Wadınz*

Фидиуæг

Kelime anlamı haberci, haber veren demektir. 3 delikliidir. 4 veya 6 ses çıkartır. Ныхас (*Nıhaş*)larda alınan kararları, ölüm veya baskın gibi olayları haber vermek için kullanılır. Boğa boynuzundan yapılır. Koyunun boynuzundan yapılanlara da rastlanır.

фидиуæг - Fidiueg

Savaşlarda ve av sırasında uzun mesafelere haber göndermek için de yaygın bir şekilde kullanılırdı. Yolculuk sırasında tehlikelere karşı haberci önden gönderilir, çevrenin durumuna göre boynuzu üflerdi. Çıkan sese göre tehlikenin olup olmadığını haber verirdi.

Дыууадæстæнон Фæндыр

Sözcük anlamı 12'li demektir. Geleneksel Oset müzik aletleri arasında en eskilerindedir. At kılınan yapılırdı*. Diğer müzik aletleri içerisinde en şiirler sese sahip olan bir enstrümandır. Yükselikliği 60-70 cm genişliği 10-15 cm arasındadır. Vücut uzunluğu ise 70-90 cm arasındadır.

Efsaneye göre şırdon keni çocuklarının kemiklerinden ve kıllarından bu aleti yapmış ve nartlara hediye etmiştir. Antik bir çalgıdır. tüm Фæндыр (Fendır)ların atası olarak kabul edilir. Lirik ezgilerin seslendirilmesinde kullanılır.

* Genelde tercih edilen aygırın kuyruk kılıdır. Çünkü işeme sırasında aygırın sidığı kuyruğu ile temas etmez. Bu nedenle daha sağlamdır.

“Kazanın kapağını kaldırdı, kaynayan suyun içinden bir parça çıkardı: oğullarından birinin kafasıydı bu. Diğer parçalara baktı: diğerinin bacakları, bir ötekinin elleri...”

Bir süre öylece donup kaldı. Ardından yavaş yavaş ailesinin kemiklerini kazandan çıkardı. Büyük oğlunun elini aldı, diğer çocuklarının yüreklerinden çıkan damarları bir ip gibi bu ele bağladı. Sonra bu kemik yığınının yanına oturdu ve elindeki müzik aletini -fendır- çalmaya ve şarkı söylemeye başladı.”

(Oset Nart Destanları, Şırdon Ve Fendır'ın Bulunuşu tekstinden)

Хъысын Фæндыр

Kelimenin kökünde bulunan Хъыс (Qış) 'kıl' demektir. En eski zamanlardan beri gündelik yaşam içerisinde kullanılan bir müzik aletidir. Çok küçük farklılıklar olmasına rağmen tüm Kafkas halklarında ortak şekilde yaygındır. Yapımında masif, ceviz, akça ağaç, armut vb. kullanılır. Genellikle üç telli olur. İki tellisi de vardır. At kılından yapılır. Çıkarıldıkları sese göre tellerin biri ince diğeri kalındır. 5 ila 10 at kılı bir araya getirilerek tel hali aldırılır. Fincan kısmı genelde akça ağaç veya ihlamur ağacından yapılır. Genellikle 50 ile 80 cm uzunluğunda olur.

Дыууадæстæнон Фæндыр - Dyuwdeštenon Fendır

кадæггæнæг - Kadeggeneg

Хъырнæг Фæндыр

Yapılışında kullanılan teknikler bakımından хъысын фæндыр'а (*Qışın Fendır*) benzer. Ancak bu çift çemberlidir (kase). Boyu da biraz daha uzundur. Хъырнæг (*Qirneg*) vokal yapan, taklit eden, birlikte şarkı yapan anlamındadır. Sanırım bu aletin şekli de isminin hakkını vermekte. Güney Osetya' da daha yaygın olarak kullanılır. Uzunluğu genelde 100-130 cm arasındadır.

Хъырнæг Фæндыр - Qirneg Fendır

Дала Фæндыр

Tellere vurarak ses çıkartılan biz müzik aletidir. Müzik aletleri içerisinde çok yaygın bir yere sahiptir. Telleri at kılındandır. Genelde üç tellidir. Baş, boyun ve vücut araçları ahşap tek parçadan yapılmaktadır. Sağ elin orta ve yüzük parmakları ile çalınır. Solo şarkılarda daha sık kullanılan bu alet, genelde 60-75 cm uzunluğundadır. Gövdesine yapılış şekline göre ses dağılımı için delikler açılır.

Гуымсæг

Ağır darbe vuran güçlü ses çıkaran anlamı vardır. Çift taraflı davuldur. Gövdesi 30-35 cm çapındadır. Keçi veya oğlak derisinden yapılır.

Дала Фæндыр - Dala Fendir

Дала

Ünlü Oset dil bilimci Abayev'e göre Дала (*Dala*) kelimesi Farsça дайра'dan (*Dayra*) gelmektedir. дайра, Farsça daire, çember, tef anlamına gelir. Yaygın olarak kullanılan bir müzik aleti değildir. Genellikle 12-13 cm çapında keçi veya oğlak derisinden yapılır.

Къæрцгæнæг

Çırpma, birbirine vurarak ses çıkartmak anlamına gelen къæрцц (*Kerss*) sözcüğünden türemiştir. Bir tür ritm aracıdır.

İlkel toplumlarda kötü ruhları kovmak amacıyla gürültü çıkartmak oldukça yaygındı. Bunlar genelde çingirak veya tahtaları birbirine vurarak çıkartılan seslerdi. Bir tür ayin aracı olarak kullanılan bu alet daha sonraları ritim amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.

Genellikle kayın, kestane, ceviz, meşe, vb.

ağaçlardan 3 ile 9 parça bir araya getirilerek oluşturulur. Delikler deri ile bağlanır. Tahta plakaların boyutları değişkenlik gösterse de genellikle 17-20 cm, genişliği ile 5-7 cm arasındadır.

Къæрцгæнæг - Kersgeneg

Tüm bu müzik aletlerinin yanı sıra 19. yüzyıldan sonra Oset kültürüne girmiş Akordeon'un da geniş bir kullanım alanı vardır. Osetler Akordeon için, yayla çalınan telli müzik alti anlamına gelen хъандзал фæндыр (*Qandzal Fendir*) adını kullanırlar.

Akardeon, ilk zamanlarda yalnızca kadınların çaldığı bir müzik aletiydi. Daha sonra o kadar popüler bir çalgı haline geldi ki 19. yy'ın sonlarından itibaren bu çalgı düğünlerde damat tarafından geline verilen zorunlu bir hediye oldu ve kadının ölümünde, çalgı onunla birlikte gömüldü. ■

Хъысын Фæндыр - Qışın Fendir

Дала - *Dala*

Гуымсæг - *Gumşeg*

Ирон хъандзал фæндыр - *Iron Qandzal Fendır*

Yararlanılan Kaynaklar

- Алборов Ф.ш. , Музыкальная Культура Осетин, 2004 (Alborov F. S. -Muzikalnaya Kultura Osetin)
- В.И. Абаев, Историко-Етимологический Словарь Осэтинского Языка, 1958, Том 2 (V. İ. Abaev, İstoriko-Etimologiçeskiy Slovar Osetinskogo Yazıka)
- К. Г. Цхурбаева, Музыкальная Культура Осетин, 1957, (K.G. Tхurbaeva, Muzikalnaya Kultura Osetin)
- Georges Dumezil, Çev: Hayri Ata, Nartlar Oset Halk Destanları, Ankara, 2014
- Osetler ve Oset Müzikal Gelenekleri, Slonati Sami, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/sanat/muzik/07_osekler_ve_osek_muzikal_gelenekleri.htm